

■ УДК 351:364

■ ББК 60.012.63

■ Ільчук Л. І.

■ кандидат політичних наук, доцент, заслужений
■ працівник соціальної сфери України; заступник
■ директора з наукової роботи науково-дослідного
■ Інституту праці і зайнятості населення
■ Міністерства соціальної політики і НАН України
■ (Україна).

■ **ПОКАЗНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В**
■ **СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ:**
■ **ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ**
■ **ПІДХОДИ ДО ЇХ РОЗРАХУНКУ**

■ В запропонованій статті досліджено
■ класифікацію методів розрахунку показників
■ соціальної безпеки в Україні. Схарактеризовано
■ стан соціальної безпеки за зональною схемою, а
■ саме: безпечна зона → небезпечна зона → зона
■ загрози. Проаналізовано методичні прийоми, які
■ застосовуються при розрахунках показників
■ соціальної безпеки. Схарактеризовано досвід
■ пострадянських держав щодо визначення
■ показників соціальної безпеки. Акцентовано увагу
■ на тому, що показники ефективності соціальної
■ політики характеризують результати здійснення
■ соціальної політики, досягнення поставлених
■ цілей, стан соціуму і соціального благополуччя
■ громадян України. Вони характеризують ступінь
■ негативних результатів здійснення (нездійснення)
■ соціальної політики в її окремих напрямках.

■ **Ключові слова:** соціальна безпека, показники
■ соціальної безпеки, метод, методологія, безпечна
■ зона, небезпечна зона, загроза.

■ В пропонуваній статті досліджено
■ класифікацію методів розрахунку показників
■ соціальної безпеки в Україні. Схарактеризовано
■ стан соціальної безпеки за зональною схемою, а
■ саме: безпечна зона → небезпечна зона → зона
■ загрози. Проаналізовано методичні прийоми,
■ які застосовуються при розрахунках показників
■ соціальної безпеки. Схарактеризовано досвід
■ пострадянських держав щодо визначення
■ показників соціальної безпеки. Акцентовано увагу
■ на тому, що показники ефективності соціальної
■ політики характеризують результати здійснення
■ соціальної політики, досягнення поставлених
■ цілей, стан соціуму і соціального благополуччя
■ громадян України. Вони характеризують ступінь
■ негативних результатів здійснення (нездійснення)
■ соціальної політики в її окремих напрямках.

■ © Ільчук Л. І., 2016

*Акцентовано увагу на тому, що показники
ефективності соціальної політики
характеризують результати здійснення
соціальної політики, досягнення поставлених
цілей, стан соціуму і соціального
благополуччя громадян України. Вони
характеризують ступінь негативних результатів
здійснення (нездійснення) соціальної
політики в її окремих напрямках.*

Ключевые слова: социальная безопасность,
показатели социальной безопасности, метод,
методология, безопасная зона, опасная зона,
угроза.

*In this paper we investigated the classification
of methods of calculating social security in Ukraine. It
describes the state of the social security scheme of the
zonal, namely safety zone danger zone → → Zone
threats. Analyzed instructional techniques that are
used in the calculation of social security. Described
the experience of post-Soviet states on indicators of
social security. It focused on the fact that the
performance indicators of social policy is
characterized by the results of social policies to
achieve these goals, the state of society and social
welfare of the citizens of Ukraine. They characterize
the extent of the negative results of the (non-exercise),
social policies in individual directions.*

Keywords: social security, indicators of social
security, method, methodology, safe zone, danger
zone, threat.

Стан системи соціальної безпеки в Україні,
на думку багатьох вітчизняних експертів та
фахівців, повинен здебільшого охоплювати
показники збереження життєво важливих
соціальних складових функціонування суспільства
і держави, а також здійснювати індикативне
регулювання соціальних процесів, соціальної
сфери та її інфраструктури у розвитку державного
організму. Відповідно, на думку автора, механізм
розробки і дослідження системи таких показників
та індикаторів повинен сприяти виявленню та
оцінці ступеня і міри соціальних загроз у системі
забезпечення національної безпеки України та її
соціальної політики. Завдяки такій системі з
оцінкою різнопланових загроз можна виявити
найбільш небезпечні процеси і деформаційні
тенденції, які притаманні певному стану соціальної
безпеки на різних етапах розвитку суспільного
життя. Відсутність механізму розрахунків

показників соціальної безпеки, спроможного показати прийнятний рівень соціальної безпеки та гарантій, сприятиме лише намаганням вирішувати складні економічні проблеми, насамперед, за рахунок широких верств населення. Це буде лише гальмувати здійснення необхідних соціально-економічних перетворень у державі.

Забезпечення і підтримка соціальної безпеки у державі та суспільстві можлива лише за умов наявності та здійснення постійно діючого моніторингу розвитку соціально-економічної ситуації в державі. При цьому, особливого значення набиратиме питання поєднання процесів розробки стратегії політики соціальної безпеки з прийняттям відповідних рішень на державному рівні з цього питання. Слід також зазначити і те, що формування відповідної системи показників та індикаторів соціальної безпеки та методики їх розрахунків є певною мірою намаганням здійснення перебудови і в організаційній структурі самого державного організму, оскільки здійснюються відповідні реальні кроки до розробки «технології забезпечення соціальної безпеки» в Україні. Технологія соціальної безпеки держави взагалі і, зокрема, в Україні має визначити відповідні функції та відповідні вимоги до всіх суб'єктів соціальної безпеки, які сприяють її забезпеченню у контексті реалізації загальнонаціональних інтересів та пріоритетів і унеможливають у подальшому розвиток конфліктогенного потенціалу суспільства та держави. Відповідно, теоретичні та методологічні підходи щодо розрахунку таких показників нададуть можливість органам влади різних рівнів своєчасно реагувати на виклики та загрози соціальної безпеки в нашій державі.

Питанням щодо дослідження соціальної безпеки як елементу (складової) національної безпеки держави та соціальної політики України приділяли значну увагу ряд науковців, а саме: В. Скуратівський, А. Баранова., В. Гошовська, І. Гнибіденко, А. Гриненко, В. Куценко, Я. Остайфічук, В. Передборський, О. Хомра, В. Шлемко, В.Ярочкін, Н. Яценкою, О. Давидюк, А. Колот, Е. Лібанова, О. Новікова, В. Трощинський, І. Мойсеєнко, О. Сиченко та ін. Але соціальна безпека, не дивлячись на гостроту, болючість та вагомість пов'язаних з її незабезпеченням наслідків, не знайшла відповідного розвитку як самостійний науково-практичний напрям ні в системі національної безпеки, ні в системі державного управління, ні в системі соціальної та економічної політики. Особливо гостро питання

постало в методологічних підходах щодо розрахунків показників соціальної безпеки.

Метою статті є розкрити класифікацію методів розрахунку показників соціальної безпеки в Україні та схарактеризувати стан соціальної безпеки за зональним принципом.

Соціальна безпека – це стан захищеності соціальних інтересів і соціальних потреб особи, суспільства, держави від впливу на них внутрішніх і зовнішніх загроз в межах визначених граничних (порогових чи критичних) значень, які можуть становити загрозу національній безпеці держави. Але, наразі практика соціального управління суспільством не в повній мірі враховує таке визначення соціальної безпеки. Ефективне досягнення високого (принаймні сприйнятого суспільством) рівня соціальної безпеки неможливо без вирішення теоретичних та методологічних проблем виміру та розрахунків її показників. В сьогоднішній, досить широко застосовуються вітчизняними науковцями визначення характеристик та дослідження порогових, критичних значень показників соціальної безпеки, які використовуються і у світовій практиці. Потрібно зазначити, що з усіх найважливіших соціальних показників, Україна перетнула небезпечну межу. Але, порогові, критичні показники соціальної безпеки в Україні в практичній діяльності державного та соціального управління не в повній мірі враховуються.

Наприклад, в Російській Федерації ці показники мають таке використання завдяки офіційному визначенню порогових критичних значень показників соціальної та економічної безпеки, затверджених в РФ розпорядженням Ради безпеки РФ [1], в Республіці Білорусь завдяки Національній стратегії сталого розвитку РБ та Концепції національної безпеки РБ, затвердженою Указом Президента [2].

В Україні наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277 затверджено «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», де до визначення інтегрального індексу економічної безпеки включена і соціальна безпека із 15 індикаторів[3]. При цьому в загальних положеннях вказано, що дані рекомендації мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими. Звичайно, виникає питання щодо їх застосування в практичній діяльності органів влади для оцінки стану соціальної безпеки на державному та регіональному рівнях.

Наразі важливим є визначення тих показників та індикаторів соціальної безпеки, які дійсно можуть досягти рівня загрози. Наприклад, такий показник, як заборгованість по заробітній платі. Нормою вважається нуль (її відсутність), адже заборгованості в принципі не повинно бути. На сьогодні на сайті Мінсоцполітики опубліковано список боржників по заробітній платі по всій Україні станом на 25 серпня 2015 року[4]. Але постає питання, наскільки загрозовий для соціальної безпеки є такий показник (показники по регіонам), адже більшість підприємств є державними, тобто фінансуються з державного бюджету, а відтак держава сама створює таку загрозу. Саме тому наразі постає гостра потреба на підставі проведення наукових досліджень розробити методіку виміру соціальної безпеки на державному та регіональному рівнях.

У сучасних наукових дослідженнях з питань соціального розвитку та соціальної політики вживають досить багато тлумачень терміну «методологія». При цьому, акцентується увага на вченні про науковий метод пізнання об'єкту дослідження, його філософської, природної сутності, теоретичної основи побудови. У даній статті методологія розрахунків показників соціальної безпеки автором розглядається як наукове дослідження сукупності методів розрахунків показників соціальної безпеки у сфері соціально-трудова відносин. Під методом розрахунків показників соціальної безпеки розуміється певна дія, спосіб, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, розрахунки конкретного показника зазначеної сфери. У даній статті прийом – спосіб виконання або здійснення розрахунків показників соціальної безпеки. Методика визначається як документ, який описує послідовність методів, правил і засобів виконання роботи. Для зручності розуміння, автором застосовуються терміни в наступному значенні, а саме:

- **складові стану** показника соціальної безпеки (фактичне значення, норма, виклик, загроза) – значення показника, який відображає ступінь впливу на процеси та безпеку в соціальній сфері;

- **фактичне значення** – офіційні дані, за якими здійснюється оцінка стану визначеного показника конкретного напрямку соціальної сфери;

- **норма** – стан показника соціальної безпеки, який має найбільш сприятливі умови для відтворення процесів у визначеній сфері соціальної політики;

- **виклик** – стан показника соціальної безпеки, при якому з'являються несприятливі тенденції в соціальній сфері, але при якому навіть і при досягненні загрозових значень він не становить загрози для національної безпеки. При цьому важливість даного показника у тому, що він стимулює діяльність по зменшенню соціальної напруги, подальшому розвитку й удосконаленню конкретних напрямів соціальної політики;

- **загроза** – стан показника соціальної безпеки, який характеризує наявні та потенційно можливі явища і чинники, що можуть викликати загрозові процеси в соціальній сфері, створити небезпеку об'єктам соціальної безпеки;

- **безпечна зона** – діапазон значень показника, у межах якого створюються найбільш сприятливі умови для проведення ефективної соціальної політики;

- **небезпечна зона** соціальної безпеки – діапазон значень показника, порушення яких викликає несприятливі тенденції в стані захищеності соціальних інтересів та соціальних потреб людини, суспільства, держави;

- **зона загрози** соціальній безпеці – діапазон значень показника, що викликає загрозові процеси в соціальній сфері та вказує на загрозу соціальній безпеці.

Необхідно мати на увазі також те, що розраховані показники служать, перш за все, для оцінки стану соціальної безпеки у відповідній сфері. Тобто вони повинні надати відповідь на питання стосовно існування загрози у соціальній безпеці по тому чи іншому її показнику (індикатору). В процесі дослідження і вибору методів розрахунків показників соціальної безпеки необхідно вибирати ті показники, які можна обчислити кількісними методами і отримати результат у числовому вигляді. При неможливості такого обчислення застосовують якісні методи оцінки стану соціальної безпеки. Класифікація методів розрахунків показників соціальної безпеки наведена в таблиці 1.

Таблиця 1
Класифікація методів розрахунків показників соціальної безпеки

Приєм, дія	Методи розрахунків	
	Кількісний	Якісний
Визначення джерела інформації	за статистичними даними, об'єктивністю, достовірністю,	за аналітичними висновками, за авторитетністю джерела інформації,

	доступністю	за ступенем науковості
Принципи визначення показників	екстраполятивний, інтерполятивний;	експертно-оціночний; евристичний
Спосіб розрахунків показників	дослідно-статистичний, нормативний	дослідно-аналітичний, факторний
Варіантність розрахунків	одноваріантний, багатоваріантний, математично оптимізований	одноваріантний, багато варіантний, експертно оптимізований
Спосіб виконання розрахунків	ручний, механізований, автоматизований	ручний, комп'ютеризований;
Градація показників соціальної безпеки в залежності від її стану	норма, виклик, загроза	норма, виклик, загроза,
Кінцева форма надання зведених показників	табличний, графічний, логіко-структурований	табличний, графічний, логіко-структурований

*Розроблена автором

Вважається за доцільне проаналізувати кожний методичний прийом, який застосовується при розрахунках показників соціальної безпеки, а саме:

- **визначення джерела інформації.** Для кількісних розрахунків на перше місце виходить об'єктивність і достовірність інформації, на основі якої будуть проводитись розрахунки. Такими особливостями володіє статистична інформація, яка надається в офіційних друкованих і електронних засобах інформації. Таку інформацію можна знайти і на офіційних сайтах міністерств і відомств. Наявність таких сайтів характеризує доступність інформації. При відсутності числової інформації або при слабо структурованому показнику використовуються експертні (оціночні) чи евристичні методи. Вони ґрунтуються на використанні непрямої і неповної інформації, досвіду спеціалістів-експертів, інтуїції тощо. У цьому випадку на перший план виходить авторитетність запрошених експертів, їх наукова і фахова обізнаність, досвід та визнання експертною спільнотою висновки із зазначених проблем;

- **принципи визначення показників.** При розрахунках показників, що мають більш-менш чіткі кількісні характеристики, використовують методи екстраполяції (наближене визначення значення функцій) та інтерполяції (спосіб знаходження проміжних значень величини за наявним набором відомих значень). Перший застосовують у разі визначення проміжних (виклик) та кінцевих (загроза) показників на основі

їх динаміки в минулому періоді, як правило за рік, припускаючи, що значення показників, досягненні на момент розрахунків не перевищать критичних. Метод інтерполяції – принципово протилежний. Згідно з ним встановлюється критичне значення показника і визначається можливість протягом певного часу досягнення його проміжних значень і порогової величини.

Конкретними прийомами визначення показників за експертними оцінками можуть бути:

- опитування – з'ясування думки окремих груп населення під час проведення соціологічних досліджень щодо сутності певної проблеми соціальної безпеки;

- організація і ведення систематичної роботи експертів різних рівнів компетентності (експертні комісії законодавчих і виконавчих органів влади, наукові ради при міністерствах, відомствах, організаціях і підприємствах тощо);

- організація роботи експертів на основі спеціальних технологічних систем їхньої діяльності.

Евристичні методи розрахунків показників соціальної безпеки базуються на використанні досвіду, інтуїції фахівця та його творчого мислення. Всі евристичні методи поділяються на дві групи – методи неспрямованого пошуку та методи спрямованого пошуку. До групи методів неспрямованого пошуку належать: мозковий штурм; експертні оцінки; асоціації та аналогії; контрольні запитання; колективний блокнот. До складу групи методів спрямованого пошуку належать: морфологічний; алгоритм розв'язання винахідницьких задач; ділові ігри і ситуації; кібернетичні наради тощо;

- **спосіб розрахунків показників.** Дослідно-статистичний спосіб розрахунків щодо визначення показників соціальної безпеки передбачає використання фактичних статистичних даних за попередні роки або визначених періодів. За нормативним методом показники розраховують, застосовуючи прогресивні норми і нормативи соціально-економічного розвитку та окремих

напрямів соціальної безпеки економічно розвинутих країн (ЄС, США, Японії тощо). Умовою використання цього методу може бути створена вітчизняна нормативна база з відповідних питань. Дослідно-аналітичний спосіб розрахунків показників соціальної безпеки передбачає їх встановлення на основі наукових досліджень у визначених напрямках соціальної політики, зокрема наукових досліджень запрошених експертів. Під факторним розрахунком розуміється таке визначення величини показника соціальної безпеки, яке базується на дослідженні впливу різних факторів на значення цього показника в системі соціальної безпеки, а також вплив самого показника на загрозу соціальній безпеці в окремому напрямку складової національної безпеки;

- **варіантність розрахунків.** Одно варіантний розрахунок показника соціальної безпеки полягає у тому, що показник розраховується лише в одному варіанті, і має лише один варіант його застосування. При цьому, одно варіантний аналіз дає відповідь на запитання, стосовно виконання умов, необхідних для соціальної безпеки при визначенні порогових значень ймовірної загрози для неї. Багатоваріантний розрахунок проводиться тоді, коли один і той же показник використовується у різних варіантах та в різних напрямках дослідження соціальної безпеки. Математично-оптимізований розрахунок проводиться з урахуванням багатьох показників, які мають чисельний вираз, за спеціально розробленим програмним забезпеченням. Як правило, використовується при розрахунках інтегральних показників. Експертно-оптимізований розрахунок здійснюється експертами за науково-обґрунтованою методикою відповідно до використання показника, який розраховується;

- **спосіб виконання розрахунків.** Способи виконання розрахунків зрозумілі з їх визначень. Ручний – розрахунок вручну. Механізований – за допомогою різних пристроїв. Автоматизований – за допомогою спеціального обладнання. Комп'ютеризований – із застосуванням

комп'ютерної техніки та інформаційних технологій;

- **градація показників соціальної безпеки в залежності від її стану.** Аналіз науково-дослідної літератури та нормативно-правових актів свідчить про наявність від 5 до 10 градацій показників різних видів національної безпеки. Але, таких показників може бути і значно менше – три чи чотири. Посилаючись на Закон України «Про основи національної безпеки України», можна визначити послідовність появи загрози соціальній безпеці, а саме: **норма** → **виклик** → **загроза**[5].

Для характеристики стану соціальної безпеки автором вибрана зональна схема її висвітлення: **безпечна зона** → **небезпечна зона** → **зона загрози**. Для більш точної і об'єктивної оцінки стану соціальної безпеки до значень норм (**П_н**), виклику (**П_в**) і загрози (**П_з**) додані такі показники як мінімальна величина загрози (**П_{з min}**) і максимальна величина загрози (**П_{з max}**). Необхідно враховувати, що показники мінімальної і максимальної загроз мають чисто номінальні значення і використовуються для більш наочного, зонального представлення загроз (рис 1).

Остання дія в розрахунках показників соціальної безпеки полягає у виборі кінцевої форми надання (зведених, системи) цих показників;

- **кінцева форма надання зведених показників.** На практиці існує досить багато форм надання результатів розрахунків вибраних показників. Таблична форма надання розрахунків, у відмінність від текстової використовується найчастіше, оскільки є найбільш ефективною формою надання цифрових, статистичних і розрахункових даних. Вона дає можливість наочно показати первичні, проміжні та остаточні дані, які характеризують той чи інший показник соціальної безпеки. Графічна форма надання розрахунків використовується в основному при аналізі динаміки вибраних показників у часі, просторі або їх змін відносно вибраних параметрів. Логіко-структуроване надання розрахунків - надання розрахунків структурованих за логікою та використання в практиці.

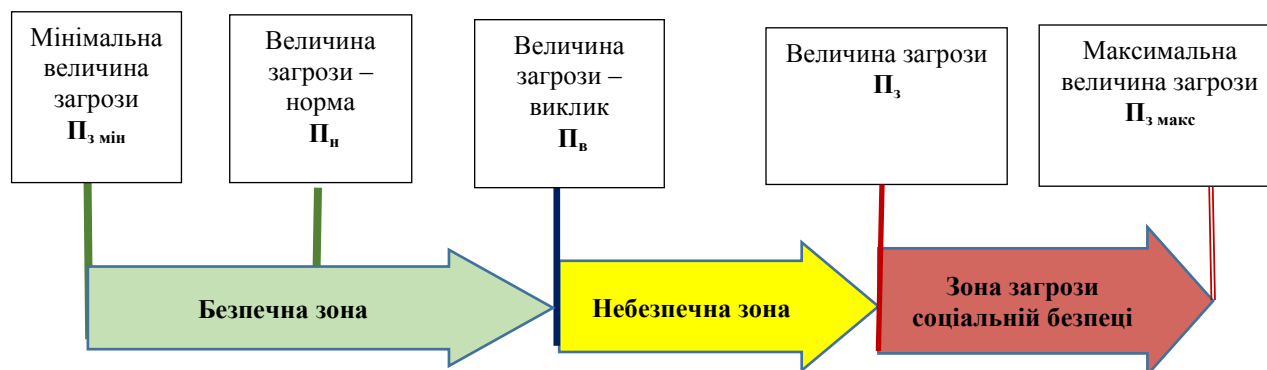

Рис. 1 Інфографіка стану соціальної безпеки в Україні.

Висновки.

1. Наразі, в Україні не зважаючи на те, що ряд науковців звертають увагу та досліджують параметри (показники і індикатори) соціальної безпеки як складової національної безпеки України постає нагальна потреба вдосконалення (розробки) теоретичних і методологічних підходів щодо їх оцінки.

2. На підставі запропонованих методів розрахунку показників соціальної безпеки за зональною схемою ймовірно більш точно визначення їх параметрів в залежності від ступеню переходу від однієї зони до іншої.

3. Вітчизняний і зарубіжний досвід розрахунків показників соціальної (національної) безпеки свідчить про те, що показники, які характеризують ефективність соціальної політики, не завжди співпадають з показниками соціальної безпеки. Такий висновок витікає з того, що перед ними (показниками) стоять різні цілі. А відтак, їх може бути як більше так і менше.

4. Показники ефективності соціальної політики характеризують результати здійснення соціальної політики, досягнення поставлених цілей, стан соціуму і соціального благополуччя громадян України. Вони характеризують ступінь негативних результатів здійснення (нездійснення) соціальної політики в її окремих напрямках. При цьому, особливої уваги потребують показники, які свідчать про можливість настання загрози соціальній безпеці, як регіонального так і національного масштабу. Тому, вкрай важливо як теоретично, так і методологічно чітко розрізняти соціальну безпеку і соціальну політику. Напрями і показники соціальної безпеки завжди впливають з напрямів соціальної політики, але деякі напрями соціальної політики, не дивлячись на важливість їх втілення в життя, не завжди можуть становити соціальну безпеку.

Література

1. Глазьев С. Оценка предельно критических значений показателей состояния российского общества и их использование в управлении социально-экономическим развитием [Электронный ресурс] / С. Глазьев, В. Локосов. - Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-predelno-kriticheskikh-znacheniy-pokazateley-sostoyaniya-rossiyskogo-obschestva-i-ih-ispolzovanie-v-upravlenii-sotsialno->

2. Указ Президента Республики Беларусь від 09. 11. 2010 р. №575 «Про затвердження Концепції національної безпеки РБ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=P31000575.

3. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

4. Реєстр підприємств, установ, організацій України, що мають заборгованість із заробітної плати [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.

5. Закон України «Про основи національної безпеки України (зі змінами)» від 07.08.2015 р. №964-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>